

За словообразуването в Слово на свѣтѣносьноюу недѣлю от Климент Охридски

Мария Томова

Word Formation in Eulogy for Palm by Clement OhA Training Model of a Microprogramming Unit for Operation Control: *The calendar sermons and teachings give an idea of "specific and type pouchitelnost" in them, their composition, shape and style of their linguistic construction. Years of research on Clement literary heritage indicate compositional closeness between his works, the use of a common rhetoric of sustainable parenezistichnite topics brightest individualization of language means which will immediately issue its author.*

Key words: *phraseology, parenezistichnite topics, language means, word formation*

ВЪВЕДЕНИЕ

В славянската ръкописна традиция съчиненията на Климент Охридски се срещат в сборници с различно предназначение – “чети-минеи, служебни минеи, пролози, тържественици, синаксари, измарагди, златоустии, сборници със смесено съдържание и др.” [1].

Едни от най-старинните преписи на Климентови творби се четат в станалия известен под името *Златоструй и Тържественник от XII в.* пергаментен ръкопис, съхраняван под сигнатура F.n.I.46 в Руската национална библиотека в Санкт Петербург. В него е разположен цикъл от слова на Климент Охридски, посветени на празненствата за почитане на Христовите мъки през Страстната седмица. Обект на нашето изследване е словообразуването в адресираното към новопокръстения български народ *Слово на свѣтѣносьноюу недѣлю* (л. 104а-106а). В него книжовникът разкрива пред богомолците смисъла на празника Цветница (Връбница), като разказва събитията от последните земни дни на Спасителя, белязани с нарастващата вяра на народа на него и с подготвянето на гибелта му от страна на архиереите и техните слуги. Редувайки последователно библейски цитати със собствено нравоучение, Климент Охридски призовава вярващите да правят добро, да се покаят и да изповядат своите грехове, защото *“е настъпил часът да се събудим вече от сън”* (л. 105б). Данните от проучаваното слово се съпоставят с лексикалния материал в *Златоструй* от XII в., почерпан от изследванията на Т. Георгиева върху сборника [2], [3], [4], [5], [6], [7].

ИЗЛОЖЕНИЕ

В старобългарския език са добре застъпени сложните имена – това са лексеми, образувани от два пълнозначни елемента, от два корена. Този начин на образуване е много старинен, характерен е за най-древните индоевропейски езици, а също и за всички славянски езици.

Авторът на *Слово на свѣтѣносьноюу недѣлю* – Климент Охридски – показва забележителен езиков усет и умение да гради нови или да нюансира вече познати значения на старобългарски думи. За него афиксацията е предпочитано средство за обогатяване на книжовната лексика. С представка *вѣзъ-/вѣс-* са формирани 10 думи; с *вѣ-* – 2 думи; с *на-* – 1 думи; с *отѣ-* – 3 думи, с *по-* – 6 думи; с *при-* са формирани 3 думи; с *прѣ-* – 7 думи; с *раз-/рас-* – 4 думи; със *сѣ-* – 8 думи, с *оу-* – 5 думи. Широко то прилагане на префиксацията като способ за обогатяване на книжовния език разкрива забележителния усет и майсторството на старобългарския творец, създал това календарно поучение за един от най-важните християнски празници – Цветница. В *Слово на свѣтѣносьноюу недѣлю* се наблюдава ярко изразената валентна способност на корени, които, свързани с различни афикси или с други корени, образуват цели словообразователни гнезда. Обикновено това са лексеми,

назоваващи символи и понятия на новата религия: покаяние — каание; постъ — постъникъ — постънъ, тъй като самата тематика на словото налага употребата на християнска терминологична лексика, образувана преди всичко с наставки -ниие, -ние и -ъство: сълюотрениие, покаяниие, въскрѣсениие, вожъство и др.

В разглежданото слово срещаме редица сложни думи, една част от които са образувани със старобългарските словообразователни средства, а други са заети от чужди езици (представяме ги групирани според първия им компонент):

архи-: архиеурѣи

благо-: благовѣрнѣхъ, благоучѣстивѣна, благословенъ, благодарнѣи

вель-: вельгласно

вино-: виноградъ

длъго-: длъготрѣпѣливъ

добро-: доброплодѣнѣи, добродѣтель

закано-: законопрѣстѣпнѣи

зъло-: зъловѣрнѣи

мило-: милосрѣдиие

свѣто-: свѣтозарѣнѣи, свѣтоносѣнѣи

само-: самохотнѣи

сласто-: сластолюбие

тръ-: тръсвѣтъи

уѣтвѣро-: уѣтвѣроднѣвѣнѣи, уѣтвѣрозрѣчѣнѣи

уловѣко-: уловѣколюбие

шесто-: шестокрылъ

юдин-: юдиногласно

При словообразуването на съществителните имена в Слово на свѣтоносѣноую недѣлю участват следните наставки:

Наставка -ъствие

Получена е от наставката -ъство, която може да бъде разширена с вторичен суфикс -ие. В разглежданото слово има само една лексема с -ъствие: ласкрѣдъствие.

Наставка -ина

Наставка -ина е една от най-продуктивните в старобългарски език за образуване на съществителни имена. В *Златоструй* и *Тържественик* образуваните с нея 34 съществителни имена имат разнообразна семантика. Някои носят отвлечено значение според отвлечения признак, присъщ на мотивиращото прилагателно име: бѣстрина, истина, обѣщина. Други имат по-силно абстрактно значение, обусловено от значението на съществителното име, което ги мотивира, напр. конѣнина, тѣнина. В тази група влизат и съществителни с конкретно значение, напр. обѣчина, хлѣнина, хрѣнина. 18 думи са само с една употреба, а други 18 не са познати в класическите старобългарски паметници. В разглежданото слово има две лексеми с отвлечено значение, образувани с наставка -ина: истина, тѣнина.

Наставка -остъ

С наставка -остъ и нейния вариант -юстъ са образувани 37 думи. Всички носят отвлечени значения, мотивирани от значението на съответното прилагателно име. Думата пакостъ се смята за спорна по отношение на своето словообразуване [8], [9].

В *Златоструй* и *Тържественик* от XII в. тя се употребява в значение 'вреда, несправедливост'. Наставка *-остъ* се определя като една от най-древните в праславянски за образуване на съществителни имена с отвлечено значение и на това се дължи отсъствието на конкретни значения на думите от тази група. Някои от съществителните */вѣсостъ, тиѡстъ, тѣбгостъ/* имат в посочените паметници паралелни образувания с наставка *-ина* или *-ота*: *вѣсота, тишина, тѣбгота*. В разглежданото слово има две лексеми с *-остъ*: *радостъ* и *лѣностъ*.

Наставка *-ота / -ета*

В езика на *Тържественика* в състава на *Златоструй* се употребяват 23 съществителни с формант *-ота / -ета*. 17 от тях са отбелязани в класическите старобългарски паметници, а 6 не са засвидетелствани в средновековни ръкописи: *вѡсота, клевета, лѣногота, пѣстрота, скѣдота, тѣпота*. 8 лексеми се срещат употребени само по един път. В *юнота* 'младеж, момък, младоженец' и *сирота* 'сирота, осиротяло дете' Р. М. Цейтлин вижда засвидетелствуван крайния резултат на семантично развитие – от значение отвлеченост през стадия на събирателно значение тези думи придобиват значение лице */сирота/* или одушевено събирателно значение */юнота/* [10]. Основното значение на думите от тази лексико-семантична група – на отвлечен признак – идва от значението на мотивиращото прилагателно */доброота, нагота, вистота/* или съществителното име */клевета, крамота, тѣпота/*. Много думи от дадения тип имат синоними, обикновено варианти на *-остъ*. В разглежданото слово само една лексема е образувана със суфикс *-ота*: *неуистота*.

Наставка *-ъ*

Отглаголните съществителни от мъжки род без наставка са словообразователни синоними на книжовните отглаголни съществителни от среден род с наставка *-ниѡ*. Тези съществителни имат народоразговорен характер и са широко застъпени в паметници като *Супрасълския сборник* и *Златоструй*. Много от тях образуват синонимни двойки с лексемите на наставка *-ниѡ*. По този начин са оформени 88 думи в *Златоструй*. От тях 16 липсват в класическите старобългарски паметници. 29 лексеми са употребени само един път. В разглежданото слово има четири лексеми, образувани с *-ъ*: *сѣборъ, подвигъ, законъ, грѣхъ*.

Наставка *-тель*

Суфикс *-тель* е широко застъпен при образуването на старобългарски *nomina agentis*. С този продуктивен суфикс се образуват доста голяма група съществителни – названия на действащи лица от мъжки род. Най-често наставката се присъединява към глаголна основа. Съществителните с *-тель* имат повече или по-малко книжен характер. Т.напр. в езика на *Златоструй* има 42 образувания с този формант. От тях 17 липсват в класическите старобългарски паметници. 23 лексеми се срещат по веднъж. В евангелските текстове Р. М. Цейтлин обособява два вида значение при думите на *-тель* [11]. Със същите значения се характеризират образуваните съществителни имена и в старобългарски паметници като *Златоструй* и *Супрасълски сборник*: название на лицето по неговото постоянно занятие, професия, напр.: *властель, дѣлатель, доправитель, зиждитель, строитель*; наименование на лицето според характера на неговите постъпки и действия, напр.: *гонитель, гравитель, досадитель, издвигатель, мжунитель, прѣдатель*. В разглежданото слово се срещат същите значения при образуваните с наставка *-тель* думи: *свободитель, просвѣтитель, мжунитель*.

Наставка *-никъ*

Съществителните имена от мъжки род, образувани с наставки -ъникъ/-юникъ са 100 на брой. От тях 39 не се срещат в класическите старобългарски паметници, а 53 са засвидетелствувани само с 1 употреба. В тях има 154 образувания с тази наставка. 38 се срещат в евангелските текстове, 5 думи – в календара на апракосите, 71 думи са отбелязани само в *Супрасълския сборник*, от които хапакси са 47. Според Р. М. Цейтлин [12] в тази група се отделят 5 подгрупи, в които словообразуваният суфикс внася по-конкретни смислови отсенки. Отнесено към *Тържественик* и *Златоструй* разпределението на думите е следното: първата подгрупа, най-многочислената, включва думи, обозначаващи лицето според вида на неговата професия: вѣстѣникъ, гостиньникъ, искоуѣсѣникъ, корабельникъ, кръгуѣмьникъ, наимьникъ, поѣдѣникъ, повиньникъ, посадѣникъ, пѣстѣникъ, разбоиникъ, ратѣникъ, приставьникъ, послѣдѣникъ, свѣщеникъ, съпрѣстольникъ, сътъникъ, тризнаникъ. Втората подгрупа включва названия на лица, въздействащи, влияещи върху някого: безаконьникъ, вѣгодѣникъ, вѣръникъ, завистьникъ, застѣпникъ, клеветьникъ, кобыникъ, котерьникъ, кошоуѣникъ, къзньникъ, мьстѣникъ, научьникъ, нелобьникъ, ноуждѣникъ, обидѣникъ, обличьникъ, попьрникъ, посѣпѣшникъ, сквьръникъ, сильникъ, страстѣникъ, сѣпърникъ, сѣхъзникъ, съпосѣпѣшникъ, съпривѣстѣникъ, оубиникъ, хоуьникъ, хушньникъ, шьпѣтъникъ. Третата подгрупа обединява имена със значение лица, изпитващи върху себе си някакво отношение, въздействие; които са обект на нечие влияние: вѣзлюбьенникъ, любьенникъ, любиникъ, подобьникъ, оуѣникъ. В четвъртата подгрупа влизат наименования на лица, носители на определени качества или отличителни свойства: грѣшникъ, истиньникъ, мжуеникъ, недъжъникъ, обьщникъ, плачьникъ, помощьникъ, постѣникъ, пѣтъникъ, оугодѣникъ. Петата подгрупа включва думи, изразяващи лицето според неговото отношение към обществото, по неговото социално положение: зазорьникъ, работьникъ, страньникъ, троудѣникъ, тьльнучьникъ, ѣзгучьникъ. Първата подгрупа е свойствена на повечето старобългарски ръкописи, докато четирите останали подгрупи са характерни предимно за *Супрасълския сборник* и близките до него по език ръкописи.

Наред с думите на -ъникъ, означаващи лица, в *Златоструй* се употребяват пет съществителни, образувани с омонимичната наставка -ъникъ, имащи предметно значение: наименования на оръдия - свѣтльнѣникъ, трѣбьникъ, наименования на части от земната повърхност – травьникъ, название на почивния ден от седмицата – праздѣникъ, както и истоуьникъ. В състава на тази лексико-семантична група се отбелязват само 8 двукоренни образувания. Такова количествено съотношение е характерно и за старобългарските ръкописи, в които има 17 сложни думи, като 7 от тях се срещат само в *Супрасълския сборник*. В разглежданото слово има две лексеми с -ъникъ: подвѣжъникъ, мѣстѣникъ.

Наставка -ниѣ

Изонният етимологичен суфикс е -ѣе, а -п- се явява формант на производящото причастие. Отглаголните съществителни еднакво възхождат и към преходните и към непреходните глаголи (които нямат страдателни причастия). Тази наставка има структурен характер и е колкото словообразователна, толкова и словоизменителна. Чрез нея глаголите преминават в съществителни автоматично, като се запазват особеностите на вида и залога. Така е и при имената от тази група в разглежданото слово: съмѣтрениѣ, съмѣрениѣ, пощениѣ, поканениѣ, сърѣтениѣ.

Наставка -ъць

Значението на думите, образувани със суфикса -ъць, е назоваване на лица според тяхното занятие, професия. По-рядко със суфикса са образувани имена с предметно значение или названия на животни. Съществителните със значение лице са мотивирани от глаголи или прилагателни имена. Прибавена към глаголна основа, наставката -ъць образува названия на действащи лица: *воръць, вадыць, водыць, грѣвьць, игръць, кръльньць, коупьць, коузьньць, ловъць, ласкавьць, лѣстьць, плъсьць, пришльць, пѣвьць, скопъць, творъць, хвалъць*. От прилагателни имена са мотивирани думите: *вѣльць, грѣдыць, крилатъць, лютьць, младьньць, мрътвьць, мждръць, прѣвѣньць, слѣпъць, старъць, уръньць, хътръць*. Най-общото им значение е 'носител на признак или качество, посочени от мотивиращото прилагателно име'. В разглежданото слово има една лексема с -ъць: *младьньць*.

С омонимичната наставка -ъць се образуват имена с умалително значение: *ковъужьць, кръужьць, сжъць, и наименования на млади животни от мъжки пол: агньць, тѣльць, юньць*.

В *Слѣ* на *свѣтѣносънью нѣлю* наблюдаваме широкото присъствие на синонимия, дължаща се най-вече на активните словообразователни процеси. Същата особеност наблюдаваме и в останалите слова от *Тържественика*, както и в повечето от произведенията на старобългарската епоха. Част от еднокоренните синонимни групи (или двойки) са продукт на словообразуването, напр.: *постъ* – *поштѣниѣ*. Те заемат съвсем малка част от синонимното богатство в творбата. Съществена част съставят образуваните от различни старобългарски корени синоними, напр.: *постъ* – *въздръжаннѣ; тѣщѣно* – *достѣно*.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изложените дотук факти позволяват да направим някои изводи за езика на проучваното слово:

1. Климент Охридски, създателят на *Слѣ* на *свѣтѣносънью нѣлю*, притежава тънък езиков усет. Той творчески следва Кирило-Методиевите традиции за обогатяване на старобългарския речник.

2. В езика на *Слѣ* на *свѣтѣносънью нѣлю* се среща синонимната употреба на думи, предимно еднокоренни синоними.

3. Комплексният подход при изучаването на Климентовите творби позволява всяка една от тях да се проучи цялостно – като литературен, културен и езиков факт от епохата на ранното християнство у нас. Получените знания ще послужат като определяща основа при установяване на кой да е анонимен създател на анонимни старобългарски произведения.

Анализът на *Слѣ* на *свѣтѣносънью нѣлю* показва, че в него е засвидетелствана старобългарската книжовна лексика, съчетана с народноразговорни елементи, въведени в писмена употреба. Сред редките думи наблюдаваме такива, които са характерни и за други произведения на Климент.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Ангелов, Б. Ст. *Няколко наблюдения върху книжовното дело на Климент Охридски*. – В: Климент Охридски. Сборник по случай 1050 г. от смъртта му. С., 1966, с. 79-105; Ангелов, Б. Ст. *Съчиненията на Климент Охридски и тяхната съдба*. – В: Климент Охридски. Материали за неговата чествуване по случай 1050 г. от смъртта му. С., БАН, 1968, с. 67-77; Велинова, В. *Климент Охридски. Учителят и творецът*. С., 1995.

[2] Георгиева, Т. *Лексиката на Златоструй от XII век (с оглед на лексико-семантичните групи)*. С., 2000 (докт. дис.).

[3] Георгиева, Т. *Представата за божествените сили в словата на Йоан Златоуст*. – В: Между ангели и демони. Доклади от международна научна конференция, проведена в Лесидрен, 30.08.-01.09.2001 г. София, 2005, с. 13-21.

[4] Георгиева, Т. *Симеоновият Златоустрий и неговият препис от XII век*. Силистра, 2002.

[5] Георгиева, Т. *За възможното Климентово авторство на някои от Псевдо-Златоустовите слова в Златоустрий от XII век*. – В: Научни трудове на РУ. Русе, 2003. Т. 40, серия 10.2, 52-57.

[6] Георгиева, Т. *За състава на Златоустрий от XII век*. В: Научни трудове на РУ. Русе, 2004. Т. 41, серия 5 (под печат).

[7] Георгиева, Т. *Значението на Златоустрий от XII века за старобългарската лексикология*. – В: Сборник в чест на проф. д-р Ангел Давидов. В. Търново, 2004, с. 202-213.

[8] Цейтлин, Р. М. Лексика старославянского языка. Москва, 1977, с. 170.

[9] Станков, Р. Локализация древнеболгарских переводных текстов в свете так называемой “Охридской” и “Преславской” лексики (на материале Исторической Палеи). Старобългаристика, 1994, с. 106.

[10] Цейтлин, Р. М. Лексика старославянского..., с. 127-128

[11] Цейтлин, Р. М. Лексика древнеболгарских рукописей X-XI вв. София, 1986, с. 150-156; Цейтлин, Р. М. Лексика старославянского..., с. 96-107.

[12] Цейтлин, Р. М. Лексика древнеболгарских..., с. 140.

За контакти:

Мария Томова, РУ “Ангел Кънчев”, Филиал-Силистра, e-mail: tomova_maria@abv.bg

Докладът е рецензиран.